

„BARBARII” ȘI IMPERIUL ROMEI – OCCIDENTUL ȘI ORIENTUL EUROPEI ROMANICE

1. Una dintre sarcinile lingvisticii romanice este și clarificarea epocii de tranziție de la latinitate la romanitate. Se știe că această perioadă a durat – desfășurându-se lent și, am spune, fără a se conștientiza trecerea de la o structură la cealaltă (vorbitorii având conștiința continuității aceluiași idiom) – până prin secolele VIII–IX. Dar când a început, data *a quo*, nu se poate stabili cu certitudine, cel puțin cu actualele noastre cunoștințe lingvistice. Se poate presupune că este vorba de sec. V (sau chiar mai înainte) dacă ne gândim la textele latine „vulgare” (îndeosebi *Peregrinatio Aetheriae*), adică odată cu declinul Imperiului Romei, al instituțiilor lui politice și, bineînțeles, al culturii de limbă latină. Anul 476, căderea capitalei imperiale occidentale sub sceptrul lui Odoacru, „regele” Skir al herulilor (de fapt, sub ordinea împăratului Zenon, 474–491, al Imperiului „de Orient”), și tot ceea ce a urmat după aceea pot constitui o dată de referință. În sec. V, latina „vulgară” nu mai poate fi „corectată” sau stăvilită (cei care mai scriu în latina corectă sunt puțini), iar vorbitorii folosesc o limbă „coruptă”, incultă, o latină *circa romançium*, cum a denumit-o D’Arco Silvio Avalle, adăugând însă și epitetul *rustica romana* (vezi *Testi*).

2. În aceste timpuri decadente au loc și invaziile populațiilor migratoare din Nord-Estul și Estul Europei asupra teritoriilor imperiale ale Romei. „Barbarii”! Conceptul – și termenul – la origine grecesc, îi denumea în Elada pe cei ce nu erau autohtoni, adică nu se identificau cu locuitorii stabili din vechime pe pământul lor. Gr. *varvarós*, trecut în lat. *barbarus*, se definea în raport cu un *establishment* ce se considera a fi reprezentantul lumii civilizate.

„Barbarul” era „străinul necivilizat”, „neomenos”, chiar „crud”, „urât” (fizic), cel care „nici măcar nu vorbea grecește”(!). De altfel, prin *var-var*, onomatopeic, se insinua faptul că „barbarul” vorbea o limbă neînțeleasă¹.

Homer, în *Iliada*, folosește termenii *varvarós* și *varvarophones* ca să-i caracterizeze pe locuitorii din Caria (lat. *Cariens*) aliați cu cei din Troia (vorbeau

¹ În latină, *barbarus* a generat termenul *berber* (*ber-ber*), la origine, cu aceeași semnificație.

„stricat” grecește!)². Termenul *varvarós*, lat. *barbarus* se opunea gr. *elenós*, lat. *civis romanus*. „Barbarii” nu aveau „drept de cetate”: cei nou-veniți erau marginalizați și desconsiderați.

„Barbarii” – în primul rând cei germanici – se năpustesc asupra teritoriilor imperiale ale Romei începând de prin sec. IV–V, atât în Occident (alamanii, francii, vandalii) cât și, un secol mai devreme, în Orient (goții). După o fericită expresie a istoricului polonez Karol Modzelewski (2006), ia naștere *L'Europe des Barbares*.

3. Problemele privind invaziile popoarelor migratoare nu au fost, credem, suficient de bine înțelese în cultura noastră istorică și lingvistică, așa cum merita importanța lor. Este drept, aspectele cele mai semnificative rămân mereu incomplet cunoscute întrucât perioada Evului Mediu timpuriu (sec. IV–VIII) se găsește adeseori *off limits*, dincolo de vizibilitatea surselor documentare. În ceea ce privește istoria limbii române, nu-l putem aminti decât pe Al. Rosetti (și, întru câtva, pe G. Ivănescu), care a(u) luat în considerare ansamblul componentelor etnolingvistice ale populațiilor migratoare asupra a ceea ce era – *in statu nascendi* – romanitatea românească. (Au lipsit, în cultura noastră, perspectivele istorico-lingvistice ale lui R. Menéndez Pidal, pentru spaniolă, și analiza aprofundată a lui G. Devoto, pentru „la lingua di Roma”.)

De fapt, nici în părțile occidentale ale Europei postlatine, de după sec. V, importanța contribuției „barbarilor” (în speță, germanici) nu a fost examinată în perspectivă social-politică și culturală (rezultatele cercetărilor lingvistice erau considerate suficiente, iar „barbarii” se integraseră – dispărând – în comunitățile autohtone postlatine). A trebuit să intre – de curând – în circuitul occidental mai sus menționata lucrare a lui K. Modzelewski ca să se îndrepte atenția istoricilor și romaniștilor către Europa (occidentală) – ceea ce denumim *România*. Occidentul romanic nu este creația exclusivă a postlatinității subiacente (care continuă – demografic – să supraviețuiască, larvar sau lacunar). Contribuția invaziilor „barbare” ale triburilor germanice a avut de asemeni un rol ce nu poate fi ignorat, nici diminuat.

Trebuie să luăm în seamă faptul că, pe ruinele Imperiului Roman, au apărut, treptat, primele entități statale „europene” germanice, rezultate ale invaziilor goților, vandalilor, francilor, vizigoților, burgunzilor, ostrogoților (create în sec. V–VI). Este drept, un rol important a avut prestigiul Romei, devenite centrul creștinismului care se extindea în jurul Mediteranei înspre Europa (pe axa sudică est–vest, sud–nord), care a condus la creștinarea „invadatorilor”. Actul de supunere

² Până și Sf. Apostol Paul (Pavel), în prima Epistolă către Corinteni (14 : 10–11) scrie : „În lume sunt nu știu câte feluri de limbi, dar niciuna din ele nu-i fără semn [= „sens”, „sunet”]. Deci, dacă nu voi ști înțelesul semnului, eu voi fi barbar [*barbar* are aici sensul „vorbitor al unei limbi de neînțeles”] pentru cel ce vorbește, iar cel ce vorbește va fi barbar pentru mine” (*Biblia sau Sfânta Scriptură* (versiunea Anania), București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2001, p. 1651).

spirituală față de religia Romei a constituit o primă LEGITIMIZARE a acestei noi configurații politice a Europei postlatine. Subliniem: germanice, în Occident !

4. Iată de ce – după importanta lucrare a lui Karol Modželewski – avem și noi datoria de a examina situația creată de invaziile „barbare” în părțile orientale ale Imperiului Roman – adică situația romanității orientale (carpato-danubiano-balcanice). „Barbarii lor”, adică cei care au ajuns dincolo de Pannonia, Norricum și Illyricum, în Europa occidentală, au trecut, în parte (sarmații, goții, îndeosebi, iar ulterior, și gepizii), prin teritoriile noastre, din Sud-Estul european. Ceea ce ne obligă a ne ocupa de „barbarii” Orientului. Aceștia din urmă au însă o caracteristică principală: ei nu se abat asupra unei puteri imperiale în disoluție politică, precum aceea a Romei, ci se înfruntă cu un imperiu încă puternic. Imperiul Roman de Răsărit (*roman*, nu *latin* !) stăpâna încă – așa cum putea – regiunile balcanice sud-dunărene (cele nord-dunărene fuseseră abandonate – parțial – de Roma în sec. III), adică Moesiile, Macedonia, Thracia, Scythia Minor, Illyricum și, bineînțeles, Grecia. Altfel spus, în aceste zone, latinitatea nu numai că supraviețuia, precum în Occident, ci era, în plus, r e c u n o s c u t ă demografic de Imperiul „Roman Oriental” (trebuie înțeles: greco-latin). Cu toate acestea, în perspectivă occidentală, pentru autoritățile centrale din *Urbs* (= Roma), aceste regiuni erau denumite *Barbaricum* (prin sec. III–IV): de bună seamă, pentru ei, dinspre Orient năvăleau „barbarii”!

5. Luptele Imperiului cu „barbarii” au fost aspre și sângeroase – și în Vest, și în Est. Au început în sec. II, în Occident (când romanii încercau să oprească invazia unor triburi ale germanicilor veniți din Nord), și s-au continuat, în Orient, în regiunile din sud-est, în Moldova și la Dunărea de Jos, contra triburilor sarmaților (despre care vorbește și Ovidiu, exilat și mort la Tomis, în *Tristia* și *Epistulae ex Ponto*). Aceștia se aliază cu dacii autohtoni (*Daci rebellantes*), carpii, roxolani – și atacau frecvent frontierele nordice, danubiene, ale Imperiului. După ei, urmează, în sec. III, goții – cu care luptă împăratul Decius (249–251), ucis în confruntările cu ei (Decius bate chiar monede cu inscripția *Dacia felix*), dar nu mai poate opri declinul prezenței imperiale în provincie. Sunt, în aceste împrejurări, ocazii de război, dar și de *pax romana*, pacificări succesive care nu au împiedicat câtuși de puțin ulterioare invazii antiromane. În zadar își atribuiau împărații Romei (din sec. III) titluri de glorie, în luptele cu dacii „liberi” (*rebellantes*) și cu aliații lor, goții și alanii – în Est – sau cu alamanii și francii – în Vest! Niciunul nu reușește a-i opri pe invadatori, nici a stopa, în Occident, decadența și dispariția puterii imperiale romane. *Dacicus*, *Gothicus Maximus* sunt vane gloriole înscrise pe monede! După împărații Gallienus (253–268) și Claudius II (Gothicus) (268–270), Aurelian (270–275) este obligat să-și retragă trupele romane *cum provincialibus* din Dacia romană nord-dunăreană și, pentru a nu o abandona întru totul, a găsit formula „alianței” cu invadatorii goți (*foederati*). Dușmanii (germanici) care contribuieră la înfrângerea supremației imperiale în spațiul Dunării inferioare „colaborează” cu Roma! Ceea ce a urmat – invaziile francilor, alamanilor și vandalilor în nordul Italiei, precum și

invadarea Galliei superioare de către franci și alamani (275), luptele împăratului Valens (328–378) cu goții (care îl șiucid) – sunt evidente trepte ale decăderii ireversibile a puterii Imperiului Roman. Ceea ce îl determină pe Theodosie I (379–395) să încheie alt tratat de... „alianță” cu goții (vizigoți) în anul 382. Roma nu mai avea, începând din sec. III–IV, forța armatelor sale, iar odată cu această decadentă apar, drept comandanți ai trupelor imperiale, generali de origine germanică (goți și franci). „Barbarii” occidentali – integrându-se în sistem – au biruit Roma imperială! Ceea ce coincide (sec. III) cu urcarea pe tronul Imperiului a unor împărați nonitalici (din Illyricum și Thracia).

6. După cum știm, masele migratoare ale „barbarilor” atacă, succedându-se în timp și în spațiu, *limes*-ul roman și în Occident, și în Orientul Imperiului. Cei din Vest trec Rinul. Cei din Est trec Dunărea, mai întâi în incursiuni scurte și furtunoase (sec. II–III), după aceea în migrații războinice distructive, masive (sec. IV–V). În cea de-a doua perioadă, migrațiile „barbare” pătrund ușor în părțile occidentale ale Imperiului Romei, în stare decadentă, în timp ce în Orient ele au de înfruntat opoziția forței armatelor Imperiului Roman de Răsărit. În secolele IV–V, vizigoții (395) ajung până în Peloponez (de unde se îndreaptă către Peninsula Italică), iar ostrogoții sub conducerea lui Theodoric I (493–526) trec prin Moesia și Illyricum în aceeași direcție, a Romei, „căzute” în anul 476 sub stăpânirea herulilor lui Odoacru. Regatul ostrogot al lui Theodoric se întemeiază în 489–493, reușind a atrage chiar colaborarea vechii aristocrații (patricienii) a Romei. Dar, ca și în cazul lui Odoacru, gloria acestui alt „regat” germanic și a lui Theodoric personal era legată tot de Imperiul Roman de Răsărit și de același împărat bizantin Zenon, pe care invadatorii pretindeau a-l „reprezenta”. Theodoric I, crescut și educat la Constantinopol, a fost supranumit „cel mare”. Își instalează la Ravenna curtea regală și încearcă o restabilire a anticei *ordo romanus*, repunând în funcție instituțiile Romei imperiale. Dependent de Imperiul de Orient (mai ales la începutul domniei) și stabilit în Imperiul de Occident, Theodoric căuta să refacă – vană iluzie! – o unitate imperială ireală. Constantinopolul bizantin devine refugiul unei „a doua Rome”. Odată cu moartea lui Theodoric în 526, regatul decade, iar ostrogoții sunt alungați de longobarzii din nordul Peninsulei Italice, în 568.

7. La toate aceste invazii mai mult sau mai puțin războinice (treptat, devenite migrații) trebuie să adăugăm nimicitoarele năvăliri ale hunilor (sec. V), care au înspăimântat Europa, atât în Vest cât și în Est. Hunii devastează prin 440–452 Balcanii și Grecia (sunt învinși la Thermopilae, în 447), bântuie prin Europa occidentală, dar înaintarea lor spre sud-vestul Europei este oprită de ultimele trupe romane aliate cu francii și vizigoții, în 451, pe Câmpiile Catalaunice. Ceea ce nu-l împiedică deloc pe Attila să irumpă în Peninsula Italică (452–453) și să ajungă la porțile Romei, unde este oprit de Papa Ioan I (440–461) și de un sobor de preoți creștini în mirifice odăjdii sacre cu crucea ostentativ arătată (*Ecce crux Domini. Fugite partes adversae* – stă scris pe obeliscul din Piața San Pietro din Roma). Attila moare în 453, iar triburile hunice se liniștesc, așezându-se în Pannonia.

8. În același secol V se întemeiază, treptat, în Europa occidentală, primele entități statale postromane ale „barbarilor” germanici: Imperiul Roman se fărâmițează în unități politico-administrative (cvasitribale), pe care istoricii din Vest le-au denumit „regate” (*Regnum*). Apar astfel pe harta politică a Europei secolelor V–VI „regatul” alamanilor (a cărui constituire „confederată” începe în sec. III și acoperă Germania superioară centrală, Elveția, Alsacia), ce durează până când Carloman, regele franc, fiul lui Carol Martel, îi distruge elita nobiliară, „regatul” vizigoților (418–711), al burgunzilor (443–524), al francilor (481–537), pe lângă altele (precum al suebilor) de mai mică însemnătate. Singurul mare și important „regat” este cel al ostrogoților (489–536), care acoperea provincia romană Illyricum și Peninsula Italică. Vandalii, după ce invadează Gallia și sud-estul Hispaniei (406–409), se stabilesc în nordul Africii, unde își întemeiază „regatul” ce durează între 455–533.

9. În această perioadă (sec. V–VI) intră pe scena politică a „barbarilor” religia creștină. În Peninsula Italică crește influența Romei creștine și a Episcopului de Roma, devenit *Pontifex Maximus* (Papa Ioan I, 523–526, pare a fi fost implicat în confruntările interne de la curtea ostrogotă a lui Theodoric). Creștinismul Romei devine creștinism latin (componentele grecești, limba greacă de cult sunt abandonate), iar „ereziiile” orientale – precum ideile teologice ale lui Arius din Alexandria – sunt condamnate (prin Conciliul de la Niceea din 325)³. Intruziunea creștinismului latin al Romei în statele germanice nou-create are consecințe importante. Mai întâi, după cum spuneam mai sus, *l e g i t i m i z a r e a* nou-veniților *d’ailleurs* pe teritoriile fostului Imperiu Roman (din Occident). Astfel, în sec. VI–VII, multiplele state „barbare” intră sub jurisdicția moral-politică a Romei creștine, *id est* latine. Locuitorii lor, creștinându-se, adoptă cultura și instituțiile romane, iar conviețuirea cu populația autohtonă latinofonă (romanică, *in fieri*) conduce treptat la *o f u z i u n e* latino-germanică datorită căreia structurile statale se influențează reciproc (de ex. jurisprudența, clivajele sociale etc.). Garanția morală a acestei simbioze occidentale este prestigiul Romei de altădată, reprezentate, în noua epocă, de *Sancta Romana Ecclesia*. Regalitatea militară primitiv-agresivă a germanicilor și tradiția republicană pacifistă a romanilor post sec. V se neutralizează într-o nouă unitate, într-o nouă epocă, sub egida creștinismului latin al Romei. Antica latinitate pe cale de extincție în sec. V este continuată de neolatinitatea germanică („barbară”!) din secolele următoare (VI–VII). Expresia majoră finală a acestei noi identități etnopolitice este „Sfântul Imperiu Romano-

³ Cu toate acestea, goții, în toate regiunile în care se găseau, în Orient ca și în Occident, erau creștini (încă din sec. III), adepți ai lui Arius – arieni –, ceea ce nu putea fi admis de creștinismul „oficial”. Intervențiile Papei Ioan I la curtea lui Theodoric erau determinate și de aceste dispute teologice de origine orientală (la curtea lui Theodoric exista o facțiune progotică, ariană, și alta *proromana ecclesia*). De altfel, Wulfila, autorul traducerii *Bibliei* în gotică (sec. IV), fusese episcop „în țara goților”, consacrat în Antiohia. Ca și Auxentius, episcop de Durostorum. Și tot ca acesta, adept al arianismului.

Germanic” al lui Carol cel Mare. Trebuie recunoscut faptul că Biserica Romei creștine a reușit să conserve latinitatea și să constituie o primă identitate cultural-teologică în Europa occidentală⁴. Suntem în epoca premergătoare constituirii limbilor „neolatine”, romanice. Sau, cu o fericită expresie a romanistului italian Angelo Monteverdi (1952), *all'alba delle lingue romanze*.

10. Trecând, comparativ, la evenimentele corespunzătoare din părțile orientale ale fostului Imperiu al Romei, deosebirile sunt evidente. În Imperiul Roman de Răsărit, din zona carpato-danubiană până în Peninsula Balcanică (Grecia, inclusă), se găsea, de secole, o străveche populație de limbă greacă. Mai ales pe țărmurile Mării Pontice (Scythia Minor), cât și în interiorul teritoriului fostei *Dacia Romana*. Bibliografia problemei este vastă. C. Diclescu (1924–1926), Alexandru Philippide (1905), Haralambie Mihăescu (1966), D. Marmeliuc (1959, p. 29 și urm.) etc. – au atras de multă vreme atenția asupra acestui important substrat elen preroman, precum și asupra elementelor latino-grecești din perioadele romană și postromană din Dacia. Latinitatea orientală s-a greșit pe o greceitate anterioară, milenar existentă. În spațiul geografic sud-oriental al Europei predomina – măreț și prea puțin stingherit – Imperiul Bizantin. Acesta era apărătorul zonelor danubiene. Sub stăpânirea Bizanțului, cetățile de pe malul nordic al Dunării (Turrus, Sucidava, Daphne etc.) își mențineau elementele civilizației provinciale romane, dar... din ce în ce mai elenizate. După cum era de așteptat, de Bizanț, și latin, și grec, și-a legat, continuu, soarta cultura și civilizația populației multietnice balcanice, până în zona carpato-ponto-danubiană.

11. De fapt, această dependență era tot mai evidentă încă din sec. V, după despărțirea (din 395) a Romei de nou creată – pe ruinele Bizanțului – metropolă orientală, Constantinopol. Imperiul occidental devenise „latin”, cel din Constantinopol era un imperiu r o m a n. Acesta din urmă se individualizează treptat – cu ajutorul Bisericii creștine grecești – elenizându-se. Numai că această capitală romană se grecizează treptat. Începând cu sec. VII, sub împăratul Phocas (602–610), elenizarea este nu numai teologică, ci și administrativă.

Se adaugă aici acțiunile împăraților romano-bizantini din sec. V–VI (mai ales ale lui Justinian I, între 527–565) care au consolidat, menținând sub fermă stăpânire, cetățile mai înainte menționate. Acestea (Oescus, Novae, Durostorum) au devenit, ulterior, centre de iradiere a religiei creștine greco-bizantine, conduse de la Constantinopol. Jurisdicția bizantină se extindea însă și în Transilvania, și în Banat (Alburnus Maior, Napoca, Apulum, Tibiscum etc.), acolo unde existau conducători supuși – aliați cu Bizanțul (în aceste părți arheologii au descoperit vestigii latine creștine anterioare chiar acestei perioade). Centrele religioase romano-bizantine erau, în același timp, puncte de rezistență în care se menținea romanitatea *post-Dacia Romana* (comunitățile latinofone locale deveneau, treptat, entități etnice subordonate imperiului constantinopolitan). Cât privește zona de la est de Carpați –

⁴ De aceea nu greșesc cei care, astăzi, susțin – în frunte cu Vaticanul – ideea originilor creștine ale Europei.

despre care Dan Gh. Teodor (1981, p. 13–15) afirmă că arheologii ar fi descoperit „vestigii latine” din aceste secole, dovedind existența unor populații autohtone, identice cu cele din restul teritoriului carpato-dunărean” –, dubiile nu sunt încă eliminate. Pentru simplul fapt că o continuitate materială, chiar dovedită arheologic, poate dăinui multă vreme, rezistând chiar după extincția populației care a construit monumente „aere perennis”...

12. Ajungem astfel la problema binecunoscută a continuității daco-romane (și latino-romanice). În alți termeni, a etnogenezei și a persistenței comunităților românofone (latinofone) autohtone, în aceste zone ale romanității orientale. Ne găsim, în această privință, în dezacord cu o serie de afirmații recente privitoare la ceea ce, în cultura noastră, s-a denumit *continuitatea daco-romană*. Creștinarea populației autohtone – în Scythia Minor, mai întâi, și ulterior (sec. IV) în părțile de vest ale fostei *Dacia Romana* – nu poate dovedi continuitatea etnolingvistică a unor comunități „daco-romane” autohtone în Dacia post-romană (despre originile creștinismului românesc am scris în Niculescu 2003, p. 171–253). Nimic nu ne îngăduie a afirma că primii creștini în zonele danubiene-pontice-carpatică ar fi fost daco-romani autohtoni; este mai probabil să fi adoptat noua religie orientală mai întâi grecii și goții *in loco*, de bună seamă împreună cu autohtoni romanofoni (a t â ț i a câți erau). Am arătat, în aceleași pagini antecitate, că religia lui Iisus Hristos a ajuns pe meleagurile Scythiei Minor și la nord de Dunăre *î n a i n t e* de etnogeneza românilor. Creștinarea noastră se petrece mai întâi pe țărmul Mării Negre (cetățile grecești) și abia în sec. IV la comunități locale romanofone în vestul transilvan al teritoriului Daciei, ceea ce se poate dovedi lingvistic (lat. *basilica, Domine deus*).

Istoricul Alexandru Madgearu (2010, p. 61–62), raliindu-se la ideea concordanței dintre creștinarea comunităților din Dacia și continuitatea „daco-romană”, susține că abandonarea cetățenilor romani din Dacia (sec. III) și, mai târziu, a celor din provinciile latinofone sud-dunărene (sec. VII), odată cu instalarea acolo a „barbarilor” slavi, ar fi avut ca „efect” transformarea numelui *romanus* dintr-un nume politic-administrativ într-un etnonim (substantivizat). Ne înscriem în opoziție față de o asemenea afirmație. După cum se știe – au scris despre această problemă istorici și lingviști, întemeindu-se pe atestările unor scrieri bizantine –, evoluția semantică s-a petrecut în Imperiul Roman de Răsărit. În acest mare imperiu pluriethnic, comunitățile romanofone erau distincte de celelalte etnii prin denumirea lor dublă: cea pe care le-o dădeau străinii și cea pe care și-o dădeau ei lor înșiși. În secolele X–XI, în vremurile împăratului Vasile II Bulgaroctonul, romanofonii erau denumiți *v(a)lachoi* (de la slav. *vlah*) – termen care s-a extins, ulterior, în cultura Europei medievale (gr. *blachoi*, lat. *blachi, valachi* etc.). În sec. XI, cronicarul (militar) Katakon Kekaumenos scrie în *Strategikon* că „țara Vlahilor” (*Palaiovlachoi*, sl. *Stari Vlah*) se găsește în Thessalia (Brezeanu 1999, p. 105). Acesta era deci numele dat de străini romanofonilor.

Celălalt apelativ este derivat din *romanus*, *romani*, un nume tradițional, pe care întotdeauna și pretutindeni și-l dădeau, intracomunitar, vorbitorii limbii postlatine. O asemenea „recunoaștere” a continuității latino-romane a afirmat-o împăratul Constantin VII Porfirogenetul (912–959) în lucrarea sa *De administrando imperio*. Scriind despre interpenetrația paleoslavă și protoromanică din imperiul său, el introducea numele *rhomanoï* pentru aceste populații pe care le consideră urmașe ale colonilor implantați de împăratul Caius Aurelius Dioclețian (284–305) de origine dalmată. Împăratul Constantin VII specifică: „Ei se numeau romani (*rhomanoï*) și acest nume l-au păstrat până acum” (Armbruster 1977, p. 23). Astfel se instituie distincția dintre *rhomaïoi* (*rhomei*) și *rhumanoï*. Primul nume este dat locuitorilor de origine și limbă greacă din Imperiul „Roman”, celălalt nume fiind destinat acelor *homines Latini*, adică populației romanofone, reintrată în Imperiu în sec. X și XI odată cu recucerirea Macedoniei (Brezeanu 1999, p. 168).

În Imperiul Roman de Răsărit, plurilingv și plurietic, a putut să se transforme *romanus–romani* în apelativ etnic al romanofonilor. Cu acest nume (*rhomanoï*) au venit primii romanofoni sud-dunăreni la nord de Dunăre. Acolo însă a predominat termenul slav *vlah* (gr. *blachoi*), preluat în urma contactelor cu comunitățile slavofone instalate anterior în această regiune⁵.

Trebuie însă menționat că, în istoriografia bizantină, termenul *Rhomaïoi* (*Rhomei*) are accepții și utilizări diverse. El desemnează, bunăoară, pe Romanii din Roma (*pólis Rhomaïon*), pe „Rhomeii de acum”, pe „Romanii creștini” ai „Noii Rome” etc. Stelian Brezeanu (1999, p. 168–170) încearcă a face lumină în această omonimie etnică, căutând a explica și toponimele *Palaïoi Rhomaïoi*, *Palaïoivlachoi* și slav. *Stari Vlah*, în lumea antică slavo-elenică.

13. Problemele legate de persistența unei populații daco-romane în Dacia postromană sunt multiple și greu de înțeles dacă ne întemeiem – precum istoricii – numai pe descoperiri arheologice. Regretatul bizantinolog Alexandru Elian, într-o comunicare prezentată la Conferința de Studii Bizantine (Praga, 1957) a arătat, preluând unele idei ale lui N. Iorga, că, vorbind despre populații romanice (postlatine), trebuie să avem în vedere mai multe zone ale teritoriilor nord-dunărene. Cea mai importantă este frontiera danubiană a Imperiului Bizantin și în Scythia Minor (Dobrogea), unde există numeroase atestări de inscripții în greacă (până prin sec. XIV, în timpul despotului Dobrotici și al urmașilor săi). Până atunci, singurele atestări bizantine ale prezenței „vlahilor” rămân în sudul Dunării (începând din sec. X). Nicolae Iorga și, după el, N. Bănescu, urmând unele afirmații ale istoricilor bizantini din sec. XI M. Attaliate (gr. *Attalates*) și Anna de Comnen (1083–1148), care, contemporani fiind cu revoltele locuitorilor din centrele urbane de pe *limes*-ul danubian (în *Thema Paristrion*), au menționat că,

⁵ Aceste precizări fac inutile afirmațiile lui Alexandru Madgearu privitoare la „agresiunile continue ale migratorilor”, care ar fi „generat o identitate a apartenenței la romanitate” a populațiilor autohtone. Adică „barbarii” – în trecere – ar fi generat conștiința apartenenței la romanitate!

printre cei ce se răsculau în nordul peninsulei împotriva Imperiului se găseau și „vlahi” (poate chiar un șef „barbar” – român !), amestecați cu o populație scitică. Era vorba de o „populație” alcătuită din cumani și „vlahi”. Se pare însă că aceștia din urmă dispuneau de o organizație militară proprie. Astfel de centre urbane cu populații care includeau și români au fost considerate de N. Iorga – cu sau fără dreptate – drept primele „cristalizări” de entități statale românești. Prezențele românești „ascunse” sub numele sciților, ale „barbarilor” (ulterior, în sec. XIII, va fi vorba și de cumani) în unele aglomerații „urbane” din zona danubiano-pontică nu pot fi însă scoase de sub semnele dubiului.

În schimb, cu totul alta este situația populațiilor din zona transilvană, din interiorul arcului carpatic. Se știe că, în Banat (Tibiscum, Morisenna), în Bihor, sunt atestări, încă din sec. X, ale unor formațiuni statale coordonate de Achtum, Menumorut, Gelu, Glad (numele celui din urmă este românesc). Acestea aveau drept „domn” și stăpân pe împăratul Bizanțului (fiind creștinați, la Vidin, în ritul grecesc – opus creștinismului latin al maghiarilor). Între Tisa și Carpați se recunoștea autoritatea Bizanțului încă înainte de sec. XIV: puterea Imperiului Bizantin și a împăratului era – în zone largi nord-dunărene – recunoscută politic – *ipso facto* confesional religios.

14. Teritoriile intracarpatine au intrat mai târziu în calea „barbarilor” (sec. V: gepizii). Să nu uităm că invaziile „barbare” contra Imperiului au început în Orient, în zona Dunării de Jos (în afara Transilvaniei), încă din sec. III și au avut drept consecințe creștinarea goților (primii „barbari” creștinați !), de bună seamă și pentru că, în conflictele cu Imperiul, printre prizonierii capturați din incursiunile lor balcanice (până în Asia Mică) se găseau soldați bizantini creștini (foarte probabil, adepți ai arianismului). Wulfila însuși fusese consacrat „episcop în țara goților”, în anul 341; el se refugiază, în anul 348, peste Dunăre, în Moesia, la Auxentius de Durostorum, și acesta, cum am arătat, tot un adept al lui Arius. Regiunile nord-balcanice (Moesia, Scythia Minor) și, probabil, comunități romanofone autohtone, câte mai rămăseseră pe linia Dunării, împreună cu resturi ale „barbarilor” (goți, sciți, sarmați), își leagă durabil destinele de cultura politic și religios dominantă a Imperiului Bizantin. Care devine treptat un „substitut” al Romei („Noua Romă”) și, ulterior, un opozant oriental-grec al latinității creștine din Occident (în sec. V–VI, prin „regatul” ostrogoților al lui Theodoric încearcă chiar să recucerească Peninsula Italică). Bizanțul era un imperiu „roman” politic, dar și centrul confesional considerat „ecumenic” al creștinătății de rit grecesc. Dacă, în Europa occidentală, „barbarii” au fost obligați să recunoască autoritatea Romei creștine-latine, în Orient, Imperiul „Roman” era atotstăpânitor (gr. *Pantocrátor*) în numele lui Iisus Hristos. Cine se creștina, în Occident, se latiniza, în timp ce, în Orient, cei care aveau la religia creștină își asumau cultura și civilizația greco-bizantină. După cum scrie Al. Rosetti (1986, p. 193), „Popoarele balcanice care se organizau în State, Bizanțul le-a dăruit elenismul și ortodoxia, adică, pe lângă o civilizație cu baze străvechi, însăși noțiunea de Stat”. Această

dicotomie se complică însă, în unele cazuri ale „barbarilor”. Le-am examinat mai înainte. Odoacru, cuceritorul, în 476, al Romei, se considera un „rege” supus împăratului Zenon din Constantinopol (căruia i-a trimis chiar insignele imperiale!). Următorul stăpân „barbar” al Romei, Theodoric, „rege” al ostrogoților, este și el „rege” în numele aceluiași împărat, Zenon al Bizanțului, drept care intră în conflict confesional cu Papa Ioan I de la Roma. Altfel spus, apetențele cuceritoare – spre Peninsula Italică – ale Imperiului Roman de Răsărit nu încetau să umbrească jurisdicția ecleziastică a Romei latine. Ceea ce a avut o consecință majoră: separarea treptată a „barbarilor” occidentali de cei ce aveau legături cu Imperiul „roman” al Orientului.

15. Altfel s-au petrecut evenimentele „barbarilor” în zonele orientale ale fostului Imperiu al Romei. Invaziile „barbarilor” au aici alte configurații. Până prin sec. VI–VII sunt „năvăliri” impetuoase, dar trecătoare. „Barbarii” soseau, treceau totul prin foc și sabie, silind populațiile care mai rămăseseră *in loco* să se refugieze (în păduri, în munți) din calea lor. De-a lungul înaintării lor, mulți autohtoni au fost pur și simplu nimiciți, în luptele aprige ce aveau loc. Nimic nu rămânea în urma lor, cu atât mai puțin elemente de cultură materială, probabil cu o singură excepție: sarmații, o etnie „barbară” de origine iranică, aliați cu dacii rebeli. Cercetările arheologice au descoperit, în mormintele sarmatice, obiecte de lut și de bronz, podoabe rituale, specifice regiunilor Golfului Persic (și cultura autohtonă a traco-dacilor avea oarecare legături cu Orientul iranian, „tratatul” medicului grec Dioscoride despre plantele medicinale orientale putând fi o dovadă).

16. În aceste circumstanțe, zonele danubiene – și, implicit, cele din imediata lor apropiere spre nord, se orientează tot mai evident spre Imperiul Bizantin. Altfel spus, comunitățile etnice din aceste spații – cele romanofone printre ele – își înscriu o existență mai apărută spre sud, în Peninsula Balcanică. Romanitatea postlatină din Dacia își caută și își găsește, în sfârșit, „adăpost” în Imperiul constantinopolitan greco-roman. Rezultatul: se încheagă o comunitate etnolingvistică, dar și confesională a romanității balcanice. Românii și limba română nu mai au drept „patrie primitivă” numai Dacia traiană, ci se deschid spre sud și sud-vest, într-un vast spațiu geografic ce cuprinde, pe larg, o parte din Pannonia și unele zone carpatine transilvane, dar și cele două *Moesiae* și părți de sud-vest din Illyricum dinaric (Bosnia, Muntenegru) până la Marea Adriatică (Papacostea 1984)⁶.

17. Pe la sfârșitul sec. V și începutul sec. VI își fac apariția triburi slave ale unor populații migratoare denumite de romani veneți (*Venethi*), anți (*Antes*) și sclavini, care coboară către Dunărea mijlocie și inferioară. Și cu aceștia au diferite ciocniri armatele bizantine, până prin sec. VII. Împărații Anastasios I (491–518), Justin I (518–527) și Justinian (527–565) au avut de luptat, spre a le stăvili incur-

⁶ Silviu Dragomir a fost cel care – cu cea mai mare credibilitate științifică – a încercat să stabilească „patria străromânilor”: „vechea Moesie Superioară, cu Dardania și cu ambele Dacii transdanubiene” (cf. Pop, Șipoș 2009, p. 67). Autorii se referă și la studiul lui Dragomir 1944.

siunile în Imperiu, cu „barbarii” sclavini și anți. Alt împărat, Tiberius Constantin II (578–582), se aliază temporar cu avarii împotriva sclavinilor, ceea ce nu a împiedicat, ulterior, atacuri avare-slave asupra Imperiului Bizantin. Dar imperiul nu putea fi învins!

La începutul sec. VII, concomitent cu răscoale ale trupelor imperiale, presiunea slavilor nu mai poate fi ținută sub control. Slavii pătrund masiv peste Dunăre, până în Munții Balcani, dislocând populațiile romanizate spre nord, peste Dunăre, sau spre sud: romanitatea sud-dunăreană își slăbește importanța, scade numeric, iar teritoriul de la nordul Dunării devine zona principală a romanității, atât a celei din Dacia (ex-Dacia Romană), cât și a celei din Moesia. Altfel spus, teritoriile de la nord de Munții Balcani încetează de a mai aparține Bizanțului: slavii, interpunându-se, întrerup, parțial, legăturile directe cu Imperiul Bizantin. La nord, populația slavă devine mai rară și conviețuiește cu autohtonii – ceea ce a dus la o îmbinare a culturii romanice cu cultura slavilor. Dar, peste slavii din sudul Dunării, se suprapune invazia bulgarilor, o populație de origine turanică. „Protobulgarii” sunt însă absorbiți și asimilați de slavi. Primul „țarat” bulgar constituit în prima jumătate a sec. VII (618–1018) este recunoscut de Bizanț (de către Constantin IV Pogonat, 668–685). Prin aceste importante evenimente, stabilizarea statului bulgarilor la sudul Dunării a izolat teritoriul Daciei nord-dunărene de lumea bizantină. Acest stat protobulgar se extinde, în sec. IX (803–814), cu mult dincolo de Dunăre, ajungând până la Tisa, acoperind teritorii intra- și extracarpatiche ale Daciei: se constituia ceea ce istoricii au numit „Bulgaria Mare”.

18. Apariția triburilor slavilor în Peninsula Balcanică clarifică situația social-politică în zonele imperiului roman bizantin. Începând din sec. VI–VII și cu instalarea lor definitivă, se creează clivaje sociale între „cuceritori” și autohtonii romanofoni din regiunile ocupate de ei, se schimbă raporturile demografice interetnice și se configurează față de Occident mai bine Imperiul de Răsărit, pluriethnic, reunind în interiorul lui comunități greco- și romanofone, învecinate cu regiunile ocupate de slavi⁷.

Frontiera danubiană a Imperiului se prăbușește (sub împăratul Mauriciu Tiberiu 592–602). Singura legătură cu zonele de nord se făcea pe mare, prin flotă, pentru că gurile Dunării – brațul Chilia – rămăsese sub stăpânire bizantină. Astfel, în Scythia Minor mai dăinuia prezența Bizanțului creștin.

În secolele VII–VIII, populațiile autohtone (câte mai rămăseseră în Scythia Minor și la Dunărea de Jos) încep să „conviețuiască” cu „barbarii” slavi (de fapt, avaro-slavo-bulgari) sub stăpânirea cărora se găseau. Ceea ce mai târziu a luat numele de „simbioză”. Treptat, începe să se refacă și o viață economică, agrară.

⁷ Coexistența slavo-română în zonele romanității românești trebuie considerată însă în termeni sociali: invadatorii beneficiau de preeminență social-politică. Ei erau cuceritorii! Terminologia slavă din română confirmă această realitate (*boier, slugă, bogat, sărac, rob, stăpîn* etc. etc.). În opoziție cu *romanus > rumîn* „adscriptus glebae”.

Conflictele armate ale slavilor cu bizantinii se atenuează, relațiile cu Imperiul fiind de acum înainte pașnice. Una dintre cauze este definirea și recunoașterea unor noi identități statale etnice, la care aspirau cei nou-veniți.

Și în Orientul balcanic, ca și în Europa occidentală, „barbarii” își căutau legitimizarea. Singura posibilitate existentă era referința la Imperiul Bizantin, care cuprindea atât puterea politică, cât și pe cea religioasă „ecumenică”.

Creștinându-se în rit bizantin, comunitățile slave se deschid, larg, către Imperiul constantinopolitan. El revine în forță până la Dunăre, în toată Peninsula Balcanică, restabilind, prin religie, ceea ce pierduse politic. În același timp, „elenizarea” bulgarilor și a sârbilor asigură pătrunderea limbii, culturii și civilizației grecești în Balcani. În sec. IX (864–865), „hanul” Boris (852–889) decide să se creștineze sub autoritatea Bisericii Orientale bizantine; el însuși primește numele Mihail și își atribuie – ca și „cezarul” din Constantinopol – titlul de *țar* (probabil derivat din *Caesar*). Această creștinare a bulgarilor este un eveniment important pentru toată Europa orientală. Ea a condus la slavizarea culturii religioase creștine (limba slavonă devine limbă de cult, alături de greacă și de latină), la crearea alfabetului slavon glagolitic al lui Chiril și Metodiu și, ulterior, a alfabetului chirilic alcătuit de discipolii lor, către sfârșitul sec. IX. Alfabetul chirilic este generalizat în Bulgaria și adoptat, ulterior, în toate regiunile orientale dependente de Biserica greacă din Constantinopol, „ecumenică”, autodenumită ortodoxă (în slavonă, *pravoslavnică*). Românii, prin elitele bulgaro-slave care stăpâneau teritoriile nord-dunărene, au adoptat, ca și alte popoare slave (sârbi, ruși, ucrainieni) liturghia în slavonă și alfabetul chirilic, înscriindu-se astfel, prin ortodoxie, în cultura slavonă.

19. Dar comunitățile romanofone din zonele nord- și sud-danubiene, pontice și intracarpatică erau de mai multă vreme creștinate (prin cele două procese de cristalizare, în Scythia Minor și în Transilvania) – încă din epoca greacă-latină a Imperiului (sec. III–IV). Această intrare a românilor în cultura slavonă în sec. X–XI a însemnat însă și o indirectă legătură cultural-religioasă cu Bizanțul, întreruptă cu 2–3 secole mai înainte. Atunci când țarul Boris-Mihail reușește să creeze – după tratative ezitante între Roma și Bizanț – o Biserică bulgară autonomă, el optează, doctrinal și ierarhic, pentru dependența de patriarhul grec de la Constantinopol. În slavonă se traduc textele sacre scrise în limba greacă, ritualul slav urmează întru totul pe cel grecesc. Dar... din momentul mării schisme (1054), biserica bulgară, împreună cu bisericile slave aferente (și cu cea românească), trec de partea ortodoxiei grecești. *Fides graeca!* În consecință, creștinismul românesc devine *ipso facto* un creștinism greco-slavon. Ceea ce dădea dreptul românilor să aibă chiar d o u ă, inegal utilizate, limbi de cult (greaca și slavona), de fapt, amândouă, ininteligibile și inutilizabile pentru poporul credincios romanofon. Slavona era o limbă a cultului ortodox din regiunile nord-dunărene ale romanității, circumscrisă strict culturii religioase. Ea nu avea utilizări colcviale.

Limba greacă avea însă alt statut: era o limbă vie, vorbită în Grecia, în Peninsula Balcanică. Mai mult decât atât – în Delta Dunării, dar și în țările românești (și în Dobrogea) pe țărmul Pontului Euxin, dăinuiau cetățile portuare și comunitățile lor grecofone importante care se creștinaseră, cum am văzut, în secolele precedente.

Iată deci că, odată cu creștinarea slavilor sud-dunăreni bulgari, încep să se reia și relațiile directe cu Bizanțul ale comunităților romanofone nord-dunărene. În același timp, „barbarii” slavi meridionali acceptau superioritatea eclesiastică creștină dominantă a Bizanțului, adică a Imperiului Roman de Răsărit grecizat. Imperiul era, din nou, victorios, printr-o victorie intermediată de „barbarii”.

20. Situația „barbarilor” din Occident este diferită de aceea din Orientul Europei. Prin conviețuirea cu populația autohtonă din Imperiul Romei, „barbarii” germanici au adoptat cultura, instituțiile și religia latinilor, într-o fuziune care a dat naștere unor structuri politice echivalente cu denumiri germanice („barbare”). „Barbarii” occidentali sunt supuși, confesional (cel puțin în primele secole), Bisericii Catolice a Romei. Limba latină vorbită a fost infiltrată – îndeosebi lexical – în idiomurile germanice. Bineînțeles, între autohtoni și „barbarii” au apărut și discontinuități, atunci când tradiția politică a republicii romane a intrat în conflict cu regalitatea militară primitivă a noilor veniți care erau supuși, tribal, unui conducător cu drepturi depline absolute (sociale, economice, politice, militare). Dar „amalgamarea” a reușit!

21. Spre deosebire de ei, în Orient, slavii meridionali și-au păstrat structurile sociale tradiționale: *zadruga* (familia) era nucleul vieții economice rurale (agricultură, păstorit, pescuit), iar *grad*-urile și mai târziu *târgurile* erau centre semiurbane, unde se concentrau comerțul și meseriile. Conviețuirea cu autohtonii a fost ușoară, pentru că și ei trăiau în aceleași condiții social-economice (agricultura și păstoritul, în primul rând, precum și proprietatea „obștească” caracterizau viața lor). Așanumita „simbioză” s-a putut realiza mai ales atunci când slavii au adoptat creștinismul oriental bizantin. Structurile societății bizantine au fost imitate mai întâi de Statul din sudul Dunării și apoi în „Bulgaria Mare”, în nord, în zonele slavo-romane (sec. X–XII).

Astfel, relațiile romanofonilor nord- și sud-dunăreni cu Bizanțul au suferit o intermediere slavă. Cultura – mai ales cea religioasă – devenea slavo-bizantină. După o fericită expresie a lui N. Cartoian, cultura românească religioasă era grecească prin filieră slavă. (Într-un astfel de creștinism balcanic a trebuit să intre și romanitatea românească.)

22. Dar, după cum au arătat deopotrivă istoricii și lingviștii, în aceeași perioadă a sec. VIII–IX, până prin sec. X se petrece și procesul de constituire a limbii romanice românești, la nordul și la sudul Dunării, în contact direct (o conviețuire) cu slavitatea și cu greccitatea sud-danubiană. Structura latină conservată ca act identitar etnic a acceptat și asimilat, prin succesive procese de aculturație, elemente nonlatine, pentru a deveni, treptat, o limbă romanică. Se petreceau în Orientul Europei aceleași fenomene care, în aceeași perioadă de timp,

au avut loc și în părțile occidentale ale fostului Imperiu al Romei: apăreau limbi „neolatine” din latina vorbită, „vulgară”, rămasă fără farurile călăuzitoare ale culturii latine clasice (ceea ce, în Orient nu a rămas fără consecințe). Odată cu restaurarea Sfântului Imperiu Roman și cu celebrul *capitulare* al lui Carol cel Mare (*De litteris calendis*), începând din sec. VIII, în Occident, ia naștere acțiunea de refacere a limbii și culturii latine. Subliniem: solicitată cu necesitate (și respect cultural) de către un „barbar”, împăratul franc Carol cel Mare! „Renașterea carolingiană” se manifestă mai întâi la *Schola Palatina* de la Acquisgrance (Aachen – Aix-la-Chapelle) – la curtea imperială! – și se extinde treptat în nordul Franței, prin traducerea Bibliei și a altor scrieri creștine, cu ajutorul Bisericii (Romei).

Este evident deci că în Occidentul fostului Imperiu al Romei, creștinarea „barbarilor” a condus la acceptarea superiorității limbii și culturii latine, dar, ulterior, ea a condus la constituirea limbilor „neolatine”. Dar – este drept – Biserica creștină a Romei a știut și a reușit să conserve cât mai intact latinitatea – cel puțin ca un act de identitate occidentală. S-a produs, atunci, dihotomia *latin/romanice*, în cultura occidentală a Evului Mediu incipient. Latina aparținea Bisericii și elitelor intelectuale, vorbirea „romanice”, restului societății. Se scria (și se vorbea) cum scria în *Roman de Renart* (sec. XII–XIII) „moitié roman, moitié latin”⁸.

23. Aceste circumstanțe culturale au lipsit cu desăvârșire romanității românești *in statu nascendi*. În fosta *Dacia romana* și la sud de Dunăre, în Peninsula Balcanică, limba latină era cvasiinexistentă. Imperiul „Roman” bizantin însuși o abandonase, iar cei care vorbeau un fel de latină „circa romanțium” (după fericita expresie a lui D’Arco Silvio Avallo) erau acei *romanoî* răspândiți prin zonele grecești muntoase ale Pindului, ale Balcanilor și în Dalmația din Munții Dinarici. Unitatea acestor disparate ținuturi în care trăiau „vlahii” era creștinismul de rit grecesc, inculcat, condus și menținut de Constantinopol. Din aceste comunități romanofone de origine latină, dar de confesiune grecească, nu au apărut, la sud sau la nord de Dunăre, „modele” culturale latine, contacte cu latinitatea Romei, inițiative culte etc. care să „refacă” o limbă latină „corectă”. De aceea, poate, Sextil Pușcariu atribuia constituirii limbii române o dată anterioară „formării” limbilor romanice occidentale (probabil, sec. VII). Fiind româna o „rustica romana lingua”, fără ingerințe „rectificatoare” postlatine, și-a putut constitui, în izolare, structuri romanice autonome.

24. În zonele romanității românești – în această „altă romanitate” – creștinarea slavilor bulgari din sec. IX a fost evenimentul cel mai important, cu grave consecințe. Fiind impusă – în Biserică și în Administrația laică – de către elite ale „Bulgariei Mari”, limba slavonă, neinteligibilă și total străină de limba romanice românească vorbită de popor. Au fost slavizate (prin bulgari) centrele creștine de-a lungul Dunării, din care, trimiși în nordul fluviului, misionarii

⁸ Pentru întreaga problemă – studiată de valoroși latiniști și romaniști – vezi Niculescu 1978, p. 28–51 (cap. *Latin vs. romanice*).

teologici care-i „instruiau” (cum puteau!) pe preoți și, bineînțeles, difuzau cărți de cult în slavonă (de citit în biserică, la „slujbe”; cf. *cetanie* și (a) *citi*). Dar aceste texte erau traduse din greacă! „Bulgaria Mare” își construia, și la nord, o arie cultural-teologică ortodoxă slav(on)ă, cu instrumente grecești. Dar ortodoxia greco-slav(on)ă intra în acțiuni organizatoare într-o zonă creștinată cu mai multe secole înainte...

Reacția creștinilor (și a Bisericii) din spațiul carpato-danubian-pontic a fost cea așteptată: un apel al românofonilor la creștinismul originar grecesc, la Biserica din Grecia. S-a „sărit” peste zidul slav înconjurător și s-a instituit, prin adresarea la sursele creștinătății (și nu la creștini recent creștinați, precum slavii bulgari), cu o dualitate culturală (și bisericească) slavă și grecească. Consecința: ortodoxia românească a fost multă vreme bipolară și bilingvă.

25. S-a petrecut așadar, și în Orientul romanic, ce s-a întâmplat în Occident: religia lui Iisus, instaurată liber, începând din sec. IV în Imperiul Roman de Răsărit, i-a „cucerit” pe „barbari”, integrându-i prin creștinism în istoria milenară a Europei mediteraneene. Adică, așa cum arătam, legitimând existența lor statală, social-politică. Dar... În regiunile carpato-balcanice, culturile identitare ale „barbarilor” nu au dispărut. Deși erau, cu toții, creștini de rit greco-bizantin (ortodox), „osmoza” lor, prin creștinare, nu s-a produs, ca în Occident. „Barbarii” din regiunile sud-est europene au rămas fideli propriilor identități etnice și au creat state proprii, în care creștinismul, subordonat ortodoxiei Bizanțului, rămânea doar un fapt teologic-cultural, o decizie politică, care nu atingea esențele originare. Slavii sud-dunăreni au reușit să nu se asimileze, să nu-și piardă limba și chiar să-și păstreze diviziunile intertribale. Au impus chiar, creștinați fiind în rit bizantin și supuși Patriarhatului greco-ortodox constantinopolitan, o Patriarhie autonomă la Ohrida (la frontiera de astăzi dintre Albania și Macedonia) în sec. XII–XIII, ceea ce reprezintă o replică slavă la creștinismul grecesc atotputernic și omniprezent în Balcani. În acest fel, creștinismul slavilor de sud, realizat prin decizii „de sus în jos”, de la țar și nobilime către poporul obedient, a fost întotdeauna un element de ordine dominantă a politicii de stat. Nicidecum o „alternativă” spirituală nouă, o recunoaștere a superiorității divine a creștinismului! Un altfel de atașament față de religia Bizanțului, unul necesar, pe care comunitățile etnice „barbare” din Balcani trebuia să îl îndeplinească. Ar fi de remarcat, mai ales la Slavi, faptul că ortodoxia a constituit o istoricizare, o intrare în istorie, nicidecum o identitate, precum în Occident.

Fiecare dintre comunitățile slave creștinate în rit greco-bizantin își păstra propriile structuri moral-etnice individuale. Aderența la spiritualitatea bizantină era diversificată. Creștinismul ortodox bulgar este diferit de cel sârbesc, creștinismul rușilor, evanghelizați în 988, este mult deosebit de cel balcanic (de altfel, „Rusiile” au năzuit a deveni o „a treia Romă”). Între slavii ortodocși și comunitățile românofone ortodoxe există unele deosebiri, după cum se găsesc la nord sau la sud de Dunăre. La nord, ortodoxia este alcătuită din elemente vechi latine și greco-latine,

la care se adaugă elemente slavone și elementele grecești, cele noi. În limbile slave din sud, chiar și în dialectele românești acolo vorbite, apare, în terminologie, o fidelitate evidentă față de ritul bizantin, dar îndeosebi neogrecesc. Creștinarea anterioară, timpurie (sec. III–IV) a zonelor dunărene se comporta conform tradiției sale străvechi, altfel decât nou-încreștinatele popoare balcanice.

26. Comparând situația „barbarilor” din Occidentul Europei cu ceea ce s-a întâmplat în Orient, descoperim diferențe demne de luat în seamă. „Barbarii” germanici în Occidentul meridional al Europei (Italia, Gallia, Hispania) atunci când au acceptat creștinismul latin al Romei (învinse), s-au amalgamat cu populațiile autohtone cucerite, au introdus chiar elemente ale structurii lor instituționale și și-au dizolvat identitatea etnică. Au devenit creștini „romanici”: ostrogoții, longobarzii, vizigoții etc.

Există însă unele comunități germanice (și slave) din Europa de nord – după cum a arătat Karol Modzelewski (2006, p. 378) care au opus – temporar – rezistență încercărilor de creștinare, alungându-i chiar pe misionari (probabil, romani!). Multă vreme, acești „barbari” și-au păstrat zeitățile străbune și, odată cu acestea, și individualitatea etnică. Până la urmă însă au intrat și ei în ordinea catolică romană a Occidentului Europei. Cu toate acestea, germanicii din centrul și nordul Europei, precum și slavii, aflându-se dincolo de *limes*-ul roman de nord, au evoluat în afara creștinismului latin. (Nu este deloc întâmplător faptul că din aceste zone ale Europei a pornit Reforma!)

În Orient, „barbarii” s-au creștinat sub egida Constantinopolului bizantin. Acest fapt a fost un *act politic* și cultural al claselor sociale dominante, fără mari consecințe religioase asupra populației și, mai ales, fără să le atingă individualitatea etnică. Victoria „barbarilor” slavi este evidentă. Biserica orientală a Bizanțului nu a putut îndeplini ceea ce Biserica latină a Romei a reușit: unitatea, continuitatea și centralizarea creștinătății. „Barbarii” germanici s-au reunit în Europa meridională – în spațiul dominat de Biserica latină a Occidentului. În Orientul creștin bizantin, „barbarii” și-au menținut clivajele lor etnolingvistice, în interiorul ortodoxiei din Peninsula Balcanică. Ortodoxia nu a creat o unitate religioasă supraetnică. Consecința a fost descentralizarea creștinismului balcanic. Și, implicit, țin, în sud-estul Europei, de două spații ortodoxe: cel grecesc și cel slav.

27. Grecitatea preromană, autohtonă și slavitatea „barbarilor” au „alterat” însă și creștinismul originar al romanității românești: peste stratul primitiv latin (și grec) constituit până în sec. III–IV, s-au suprapus – în țările românești – organizări ecleziastice slave și puternice infiltrații grecești-bizantine. Rezultatul: izolarea comunităților românofone (românești) într-un spațiu politic și cultural non-romanice oriental (în care a existat și pericolul pierderii identității; cf. dubletul etnic *vlah / român*). Europa, ideile și luminile ei erau din ce în ce mai departe. A trebuit să se ajungă în sec. XVIII–XIX, prin contribuții mittel-europene și occidentale (italiene, franceze), pentru ca romanitatea românească să-și reia locul cuvenit în lumea (postlatină) a romanității, dar... aparținând, religios, Bizanțului.

„Barbarii” orientali, construind o diversificată zonă ortodoxă greco-slavă, întemeindu-se pe contradicțiile grave dintre *fides graeca* și *fides latina*, au reușit să întârzie cu mai multe veacuri și integrarea noastră în Occidentul european. Europa a fost cunoscută, de către români, multe veacuri de-a rândul, sub numele greco-slav *Evropa*! Nu în zadar călătorii români din țările românești, pe la începutul sec. XIX, își caracterizau voiajul în „Evropa”, dincolo de „Becs” (Viena) ca o călătorie „înăuntru” (ei considerându-se... „în afară”!). Dacă mai adăugăm și episodul istoric otoman – dominația totală (în Țara Românească și în Moldova) a turcilor și a fanarioților, din sec. XVI–XVIII – se înțelege mai ușor mutația fundamentală a mentalității atunci când, la începutul sec. XIX, un tânăr poet se adresa unui bătrân boier autohton, cu anterior orientat: „Nu-mi vorbi turco-grecește / Că-ți răspund evropenește”. Începea occidentalizarea!

28. „Barbarii” au determinat, în primul rând, a l t e r i t a t e a romanității românești, „cealaltă latinitate” (*l'altra latinità*), cum am denumit-o în lucrări precedente. În condiții istorice care au favorizat legăturile milenare cu Orientul, cu grecoitatea, fie ea preromană, bizantină și postbizantină, româna s-a constituit întemeindu-se pe greco-latinitate. Formula *Byzance après Byzance* a lui N. Iorga definește o realitate. Dar, chiar cu această indelebilă pecete istorică, romanitatea românească a reușit să-și r e c â ș t i g e locul (și prestigiul) latinității europene.

*

29. Se poate deci afirma, împreună cu Karol Modželewski, că „barbarii” germanici au contribuit mai mult decât creștinismul Romei la construcția Europei (occidentale). Dar tot atât de adevărată poate fi și concluzia că, în Orient, a avut loc o victorie a „barbarilor”: slavii n u s-au supus total confesiunii greco-ortodoxe și nu au creat o zonă unitar creștină. Faima autoritar-pragmatică a Romei a fost mai puternică decât atracția religioasă, abstractă, a Bizanțului.

Cunoscând mai îndeaproape aceste circumstanțe istorice, putem mai bine defini romanitatea românească. Chiar dacă ea începe cu Imperiul Romei, în *Dacia Felix* trebuie să se țină seamă de contribuția importantă a Orientului bizantino-slav al „Barbarilor”. Aceasta este identitatea noastră etnolingvistică. De aceea, poate, unii istorici orientaliști cred că „locul Românilor era într-o Europă în care s-au format”, mai degrabă decât „într-altă Europă, spre care privesc!”.

BIBLIOGRAFIE

Armbruster 1977 = Adolf Armbruster, *La romanité des Roumains. Histoire d'une idée*, București, Editura Academiei RSR, 1977.

Brezeanu 1999 = Stelian Brezeanu, *Romanitatea orientală în Evul Mediu*, București, Editura All, 1999.

- Diculescu = C. Diculescu, *Elementele vechi grecești din limba română*, în DR, IV, 1924–1926, p. 354 și urm.
- Dragomir 1944 = Silviu Dragomir, *La patrie primitive des Roumains et ses frontières historiques*, în „Balcania”, VII, 1944, nr. 1, p. 1–41.
- Madgearu 2010 = Alexandru Madgearu, intervenție în Mihai E. Ionescu, Sergiu Iosipescu (ed.), *Bizanț versus Bizanț*, București, Editura Militară, 2010.
- Marmeliuc 1959 = D. Marmeliuc, *Cuvinte de origine greacă în limba română*, în LR, VIII, 1959, nr. 1, p. 29 și urm.
- Mihăescu 1966 = Haralambie Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, București, Editura Academiei RPR, 1966.
- Modzelewski 2006 = Karol Modzelewski, *L'Europe des Barbares. Germains et Slaves face aux héritiers de Rome*, Paris, Aubin – Flammarion, 2006.
- Monteverdi 1952 = Angelo Monteverdi, *Manuale di avviamento agli studi romanzi*, Milano, Francesco Vallardi, 1952.
- Niculescu 1978, 2003 = Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române*, vol. II, București, Editura Științifică, 1978 ; vol. IV, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2003.
- Papacostea 1984 = Victor Papacostea, *La Roumanie et les études balcaniques*, în RESEE, XXII, 1984, nr. 3, p. 229–232.
- Philippide 1905 = Alexandru Philippide, *Altgriechische Elemente in Rumänischen*, in *Bausteine zur Romanischen Philologie. Festgabe für A. Mussafia*, Halle, 1905.
- Pop, Șipoș 2009 = Ioan-Aurel Pop, Sorin Șipoș, *Silviu Dragomir și dosarul Diplomei Cavalerilor Ioaniți*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2009 (în special cap. *Romanitatea nord-balcanică*, p. 64–76).
- Rosetti 1986 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române. [...] Ediție definitivă*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.
- Testi = Latino „circa romançum” e „rustica romana lingua”. Testi del sec. VII, VIII e IX secolo*, Padova, 1965 (ed. a II-a, 1983).
- Teodor 1981 = Dan Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V–XI e.n.*, Iași, Editura Junimea, 1981.

“THE BARBARIANS” AND THE ROMAN EMPIRE – THE WEST
AND EAST OF THE ROMANIC EUROPE
(Abstract)

The article’s purpose is to clarify certain aspects of the transition from Latinity to Romance during the decadent times of the migratory populations’ invasions from the North-East and the East of Europe into the Roman Empire territories. We highlighted the idea that the “barbarians” determined, first of all, the alterity of the Romanian Romanity, namely “the other Latinity” (*l’altra latinità*). The Romanian language constituted itself based, firstly, on the Greek and Latin cultures, due to the historical conditions that supported the millenary connection to the Orient, the Greek culture, pre-Roman, Byzantine or post-Byzantine. Having as a starting point Karol Modzelewski’s book, *L’Europe des Barbares*, the author accepts the idea that the Germanic “barbarians” contributed more than the Christianity to the construction of the (Western) Rome.

The “barbarians” were also victorious in the East: the Slavs did not subject completely to the Greek-Orthodox confession and did not create a unitary Christian area. Rome’s domineering-pragmatic fame was stronger than the Byzantium’s abstract religious attraction. Closely knowing these historical circumstances, we can define better the Romanian Romanity, whose main feature is

ambiguity of a double affiliation. It began under the Rome's Empire in Dacia Felix but it constantly benefited from the important contribution of the Byzantium-Slavic East, namely from the long lasting presence of the “barbarians”. Thus, our ethno-linguistic identity is eastern-western.

Cuvinte-cheie: *tranziție de la latinitate la romanitate, rolul „barbarilor”, dubla apartenență est-vest a remanității românești*

Keywords: *transition from Latinity to Romanity, the role of the „barbarians”, the double affiliation eastern-western of the Romanian Romanity*

*Università degli Studi
Istituto di Filologia Romanza
Udine, Via Mazzini, 3
Italia*